

Kwartiermaken in de kunst, kwartiermaken met kunst.

Minimaliseren van marginalisatie

Doortje Kal

Dit is de bewerkte tekst van een lezing uitgesproken tijdens het symposium Een Nieuwe Vriendenkring op 13 mei 2008 in Museum Jan van der Togt tijdens de expositie van de Beeldend Gesproken Kunstprijs.

Paradoxe strategie

Beeldend Gesproken is een kunstuitleen en galerie van kunstwerken van professionele kunstenaars met een psychiatrische achtergrond. De eerste vraag die zich opdringt is: waarom moeten kunstenaars met een psychiatrische achtergrond een eigen, aparte kunstuitleen hebben? Is het niet een paradoxale strategie om mensen apart te nemen om ze uit hun apartheid te verlossen? Is het niet vooral stigmatiserend zo'n eigen kunstuitleen? Oftewel: hoe blij moeten we zijn met *Beeldend Gesproken*? Is het niet beter ernaar te streven dat ook mensen die door hun psychische problemen zich misschien niet zo makkelijk bewegen in de samenleving, de kans krijgen dat hun werk in het normale circuit van instellingen voor kunstuitleen wordt opgenomen? Is dat niet juist waar kwartiermaken voor staat?

Kwartiermaken

Kwartiermaken betekent het werken aan de ontvangst van een groep nieuwelingen. Mensen met een psychiatrische achtergrond zijn – na jarenlang weggestopt te zijn in psychiatrische inrichtingen – in zekere zin en voor een deel nieuwelingen in de samenleving. De samenleving vindt hen vreemd of 'anders' en op hun beurt ervaren zij de samenleving als vreemd. Kwartiermaken is het werken aan gastvrijheid voor deze 'vreemdelingen'. Daartoe onderzoeken kwartiermakers de uitsluitende werking van de 'normale' samenleving. Kwartiermaken is het werken aan een klimaat waarin mensen met een psychiatrische achtergrond – en andere 'niet-standaardburgers' – mee kunnen doen naar eigen wens en mogelijkheden. Anders gezegd: Kwartiermaken probeert het proces 'van patiënt naar burger' of 'van patiënt naar kunstenaar' te ondersteunen. Kwartiermakers proberen een cultuur te bevorderen waarin niet-standaardburgers kunnen gedijen. Ze doen dat in het algemeen en op die plekken waar het specifiek aan de orde is: in het sociaal-cultureel werk en de sport, in vrijwilligerswerk en betaalde arbeid, in buurten en het verenigingsleven en ... zoals nu in de kunst. In die zin is *Beeldend*

Gesproken kwartiermaken: ze heeft bij Museum Jan van der Togt gewerkt aan de gastvrije ontvangst van een groep kunstenaars met een bijzondere achtergrond. En daarmee draagt ze een steentje bij aan 'de toekomst van mensen met een verleden'. Hopelijk draagt dit alles ook bij aan een maatschappelijk klimaat waarin anders gekeken wordt naar het anders zijn van deze bijzondere kunstenaars. Daarmee zijn deze kunstenaars zelf ook kwartiermakers. Zij nuanceren met hun prachtig werk de eenduidig negatieve beeldvorming rond 'psychiatrische patiënten'. Ze laten iets zien van mensen van wie de kijker 'normaal gesproken' niet zoveel begrijpt.

Werk maken van gastvrijheid

In zijn essay *Over gastvrijheid* werpt de filosoof Derrida (1998) indringend de vraag op of wij van de vreemdeling kunnen verlangen dat hij dezelfde taal spreekt en zich gedraagt als de anderen, vóórdat hij verwelkomd wordt. Is hij dan nog wel een vreemdeling? Is er dan nog wel sprake van het verlenen van gastvrijheid? Gastvrijheid betekent dat ik ook iemand die ik niet ken en die zich misschien niet laat kennen, iemand die misschien voor een deel vreemd blijft, welkom heet. Elders zegt Derrida: Een gastvrije verhouding tot de ander veronderstelt dat iets anders dan ikzelf voorrang kan hebben. Het verlenen van gastvrijheid maakt van ons ballingen, meent Derrida en ballingschap is nodig voor het ontstaan van de ervaring van 'zichzelf als ander'. Derrida's gevoeligheid voor de problematiek blijkt uit zijn oproep niet te spreken over het *vraagstuk* van de vreemdeling, maar over de *vraag* van de vreemdeling. Sprekend voor het Internationale Parlement van Schrijvers (kunstenaars dus) in 1995 benoemt hij dat *gastvrijheid en ethiek* voor hetzelfde staan. Ethiek, ethos betekent letterlijk verblijfplaats of een thuis. En thuis is voor de vreemdeling daar waar gastvrijheid heerst. Derrida is ernaar op zoek hoe vreemdelingen (asielzoekende schrijvers) een stevige, duurzame structuur geboden kan worden. Hij roept op werk te maken van wat met het geven van gastvrijheid in het geding is. Vertaald naar *Beeldend Gesproken*: ik zie *Beeldend Gesproken* als zo'n stevige, duurzame structuur die mensen die zich vaak genoeg uit de samenleving verbannen voelen, gastvrij opneemt en hen een thuis biedt. Is het ook een thuis *in* de samenleving ... ? Ik kom hier nog op terug.

Tussenruimte en vrijplaats

Bij Derrida is gastvrijheid oftewel het toegang geven aan de vreemdeling of aan het vreemde, gekoppeld aan een symbolische ruimte – noem het een tussenruimte of een vrijplaats - waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kan vinden tussen mij en de ander, *zonder dat ik me hoef te verliezen in de ander en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit*. Het gaat om een ruimte waar de tegenstelling tussen vreemdheid en eigenheid, tussen gekte en normaliteit overbrugbaar is, zonder dat de spanning wordt ontkend. Wat is voor die ruimte nodig, welke verantwoordelijkheid moet genomen worden? Welke consequenties zijn er voor de normale gang van zaken oftewel welke (tussen)stappen moeten worden genomen om werkelijke gastvrijheid te kunnen realiseren?

Weer terug naar kunstuitleen *Beeldend Gesproken* – *Beeldend Gesproken* als vrijplaats, als tussenruimte waar gestoeid kan worden met de identiteiten van patiënt en kunstenaar; een ruimte waar zo gewoon mogelijk een kunstuitleen wordt gerund. Ze delen de kunstenaars niet in naar diagnoses, stoppen de kunstenaars niet in een hokje, ze maken van hun kunstwerken geen 'psychiatrische kunst', geen apart genre – alsof dat zou bestaan. Maar de kunstenaar hoeft gelukkig niet helemaal 'normaal' te zijn.

Als zodanig

Intussen blijft *Beeldend Gesproken* wel bezig met het werken aan nog een andere gastvrijheid: die van de gevestigde kunstwereld. En niet zonder succes. Vandaag, 13 mei 2008, zitten we hier in een schitterend museum midden tussen de kunstwerken van de *Beeldend Gesproken Kunstprijs 2008*, op een symposium bijeen om een brug te slaan naar de 'gewone' kunstwereld en de 'gewone' kunstminnaars. We zitten hier als nieuwe vriendenkring, waar – zoals mijns inziens prachtig verwoord door Sybrandt van Keulen - *de zorgkring van JellinekMentrum* (de moederorganisatie van *Beeldend Gesproken*) en de *kunstkring van Museum Jan van der Togt* overstegen worden.

Zonder *Beeldend Gesproken* zaten we hier nu niet. Zonder *Beeldend Gesproken* bestonden er als het ware geen 'professionele kunstenaars met een psychiatrische achtergrond'. Ze zouden wel bestaan, maar ze zouden niet zichtbaar zijn en niet *als zodanig* naar voren (kunnen) treden. Ze zouden wellicht in de marge een duister bestaan leiden ... zoals overigens waarschijnlijk heel veel kunstenaars met en zonder psychiatrische achtergrond doen.

Hoe belangrijk is het dat deze kunstenaars hier 'als zodanig' hangen? Worden zij niet gebruikt om de samenleving te laten zien dat 'gekke mensen' of voorheen 'gekke mensen' kunstenaar kunnen zijn en prachtige werken kunnen maken? Dat ze niet altijd patiënt blijven en zeker niet alleen maar patiënt. Willen de hier getoonde kunstenaars het alles overheersende stigma inderdaad met hun kunst bestrijden? Of doen ze het noodgedwongen... Voelen ze zich gewoon thuis in de tussenruimte en structuur die *Beeldend Gesproken* hen biedt? Hoeveel moed is er nodig om hier 'als zodanig' getoond te worden.

Slachtoffers van strijdigheid

Dat brengt mij wel bij een ander belangrijk begrip binnen kwartiermaken, het begrip *strijdigheid*. Er zijn natuurlijk kunstenaars met een psychiatrische achtergrond die mooi werk maken, maar zich niet bij *Beeldend Gesproken* melden, noch bij een gewone kunstuitleen en die ook niet elders een expositie gedaan krijgen. Ik gebruik voor deze situatie Lyotards begrip *strijdigheid*: misschien zou het hen helpen om hun psychiatrische achtergrond te benoemen, maar 'de handicap' kan met teveel schaamte of ambivalentie omgeven zijn om hem te benoemen. Of iemand heeft met de categorisering van zichzelf teveel negatieve, stigmatiserende, discriminerende ervaringen opgedaan. *Beeldend Gesproken* is voor hem geen optie vanwege het psychiatrisch label. De gewone wereld is dat niet vanwege het gebrek aan gastvrijheid. Hij of zij 'kiest' voor het isolement onder het mom: *ik blijf binnen, buiten doet zeer*. Ook voor deze niet bereikte – of door de jury niet uitverkoren – 'vreemde vogels' wil *Beeldend Gesproken* meen ik toch het ijs breken – het ijs van het gewone circuit of binnen eigen gelederen.

Lyotard spreekt over strijdigheid wanneer iemand beroofd is van de middelen om te argumenteren over iets wat voor hem van belang is en waardoor hij slachtoffer wordt. Er is sprake van strijdigheid als de taal ontbreekt om te communiceren over iets wat er werkelijk toe doet. Deze sprakeloosheid plaatst de ander in een verschrikkelijk isolement. Soms kan met kunst uitdrukking worden gegeven aan het onzegbare. Maar kunst kan net zo goed ook onbegrepen blijven, de zeggingskracht voor de kijker missen. De kwetsbaarheid blijft. Lyotard doet met deze signalering van strijdigheid een hartstochtelijk appèl om stem te geven aan deze 'bannelingen', om te getuigen van hetgeen hen overkomt. Ook daarin zie ik een taak voor kunstuitleen *Beeldend Gesproken*, voor museum *Jan van*

der Tugt en voor ons, zoals we hier als nieuwe vriendenkring samen zijn.

Nichediversiteit

Misschien kan je zeggen dat *Beeldend Gesproken* een niche biedt in de zin van een plek (in deze harde samenleving) waar bepaalde individuen de kans krijgen te overleven of hun leven op de rails te zetten. ('Ik geloof dat ik een grens over wil gaan...' zegt prijswinnaar Walter Terpstra in zijn installatie getiteld *Ik...*, 2006). Een niche is in kwartiermaaktermen een plek waar de eigenwaarde gevoed wordt, maar die misschien ook wel de wereld voedt met andere ziens- en zijnswijzen.

De Vlaamse filosoof Andreas De Block noemt de psychiatrie zelf ook een niche. Als je goed in de knel zit is het misschien de best denkbare plek. Hij stelt echter dat er veel humanere niches mogelijk moeten zijn en daagt de samenleving daartoe uit. We leven in een monoculturele wereld waarin we met z'n allen – ondanks de schijn van het tegendeel – gedwongen worden op één (standaard) manier te presteren en te functioneren.

Een grotere *nichediversiteit* zou veel mensen kunnen behoeden hun toevlucht (weer) te moeten zoeken in de psychiatrie of andere plekken in de marge. Het gevaar is reëel dat we de geestelijke gezondheidszorg (op een bepaalde manier) te gastvrij maken, te uitnodigend en de samenleving als gastvrije of gastvrij te maken plek verwaarlozen. Daar zijn cliënten niet mee geholpen. Cliënten klagen steen en been over het gebrek aan maatschappelijke oriëntatie bij hun hulpverleners, over het gebrek aan vertrouwen in het herstelvermogen van hun cliënten en over gebrek aan vertrouwen in de helende kracht van deelname aan de samenleving.

De vraag is gerechtvaardigd of JellinekMentrum (oftewel de GGz) met *Beeldend Gesproken* geen psychiatrische niche toevoegt in plaats van kwartier te maken in de kunstwereld. Voor mij is het springende punt of *Beeldend Gesproken* die kwartiermakerstaak op zich neemt. Vandaag heeft het er alle schijn van.

Liefde voor mooie dingen en zorg voor anderen

Kunstuitleen *Beeldend Gesproken* vervult denk ik bij uitstek de functie van humane, empowerende niche. Ze laat daarmee ook zien dat er allerlei manieren zijn om 'normaal' te zijn. Als de omgeving zich aanpast, op jou raakt afgesteld, verdwijnt de afwijking, of doet ze er minder toe. En op jouw beurt beïnvloed jij ook die omgeving en daarmee de wijdere omgeving – zoals we hier in een

heus museum met een heus gemengd publiek bij elkaar zitten – een beetje normaal en een beetje anders. Museum Jan van der Tugt als een empowerende gastvrije niche. Iets van de normale gang van zaken is opgeschort, opengebrouwen. Het museum heeft iets buiten de orde gedaan – het anders zijn hoefde niet weggezuiverd, niet onbenoemd te blijven, om toch het werk hier fier te tonen – omdat het goed is. Zoals Sybrandt van Keulen zegt in zijn essay in de catalogus bij deze expositie: 'een plek die de liefde voor mooie dingen en zorg voor anderen combineert'.

Daarmee geeft JellinekMentrum met *Beeldend Gesproken* een voorbeeld van het aanboren van andere niches, meer humane niches dan die van de steeds in aantal uitbreidende ziektebeelden.

Kwartiermaken met kunst

Kwartiermaken met kunst, dat klinkt wellicht wat instrumenteel. De gemeenschap, dit museum, ze werken vast helend, maar de kunst van 'de patiënt' kan naar mijn overtuiging ook helend zijn voor de samenleving. Kunst kan andere betekenissen aan de dag brengen en een andere kijk op de wereld stimuleren. Dit symposium, deze expositie, deze nieuwe vriendenkring motiveert tot een 'anders denken over anders zijn'. In dit verband spreekt Irigaray over (het gebaar van de) *verwondering*. Verwondering mobiliseert de zintuigen, het brengt je in beweging, je stelt je open voor de ander (en het andere) en je laat je raken door de ander. Verwondering creëert een tussenruimte waarin het verschil behoed kan worden zonder dat er sprake is van een breuk of scheiding. Artistieke producties kunnen zo een 'gastvrijheid in het denken' teweegbrengen, onze morele gevoeligheid vergroten; ze kunnen motiveren tot het cultiveren van waarden die aanzetten tot respect voor en engagement met het anders zijn van anderen! Met dank aan *Beeldend Gesproken* - de bezorger van deze expositie.

Literatuur

Andreas De Block, Waanzin & natuur. Darwin en de psychiatrie. Psychiatrie&Filosofie, Boom, 2006
Jacques Derrida, Over Gastvrijheid, Boom, 1998
Doortje Kal, Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond, Boom 2001, 2002 (ook voor verwijzingen Lyotard en Irigaray)

Doortje Kal, Heerlijke nieuwe niches, Deviant 57, juni 2008

Sybrandt van Keulen, Een nieuwe vriendenkring, Beeldend Gesproken Kunstprijs 2008 isbn 978-90-812791-1-6

Zie ook www.kwartiermaken.nl